

מבוא לסוגיות העוסקות בא"י - גבולותיה של א"י

הקדמה ומיקוד

בשבועות הקרובים נעסוק בסוגיות הקשורות למצוות הנוגעות לא"י: כיבוש הארץ וישובה, ומצוות התלויות בארץ. מצוות אלו בחסדי ה' יתברך הפכו מהלכתא למשיחא בימי הגלות הארוכים, למצוות מאוד אקטואליות ורלוונטיות בימינו. הסוגיה הראשונה הינה מעין מבוא להכרת גבולותיה של א"י, ע"מ שנבין טוב יותר את הסוגיות בהמשך. השיעור השבוע יוקדש לסקירה כללית על הסוגיה זו.

סוגי גבולות הארץ השונים

1. בראשית פרק טו פסוקים יח- כא

פיוס הווא פרת יקנא את-אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את-הארץ הזאת מנהר מצרים עד-הנהר הגדל נהר-פרת: את-הקיני ואת-הקניזי ואת הקדמני: ואת-החתי ואת-הפרזי ואת-הקנעני ואת-הקניזי ואת-הקניזי ואת-הקניזי:

2. רש"י בראשית פרק טו פסוק יט

את הקיני - עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם:

3. במדבר פרק לד פסוקים א- יב (כ"כ יש לעיין במפרשים על הפסוקים)

ויבך יקנא אל-משה לאמר: זו את-בני ישראל ואמרת אליהם פיראתם באים אלי-הארץ כנען זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה ארץ כנען לגבלתי: והנה לכם פאת-נגב ממדבר-צן על-ידי אדום והנה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה: ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה והיו תוצאתיו מנגב למגדש פרנע ויצא חצר-אדר ועבר עצמנה: ונסב הגבול מעצמון גחלה מצרים והיו תוצאתיו תימה: וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה-היה לכם גבול ים: וזה-היה לכם גבול צפון מזה-הים הגדל תתאו לכם הנהר תתאו לבא חמת והיו תוצאת הגבל צדדה: ויצא הגבל זפרנה והיו תוצאתיו חצר עינן זה-היה לכם גבול צפון: והתאויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה: וירד הגבל משפם הרבלה מקדם לעינן וירד הגבל ומתה על-כסף ים-כנרת קדמה: וירד הגבול הירדנה והיו תוצאתיו ים המלח זאת תהיה לכם הארץ לגבלתי סביב:

4. תלמוד בבלי מסכת חולין דף ז עמוד א

הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל

הגבול הדרומי

5. שו"ת הרדב"ז ח"ה, סי' ב' אלפים רו

הרב מזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס... ואין לתפוס עליו, לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה. וכבר ראיתי שאחד מגדולי הדור שהיה במצרים (העיר אלקאהרא נקראת גם כן 'מצרים') ואומר שהיה דר בא"י, כיון דמצרים מצד נילוס לצד א"י; ובשעת פטירתו ציווה להעלות עצמותיו לירושלים, כנראה שחזר בו. ובלי ספק שהוא טעות מפורסם, שהרי... אם הוא גבול א"י, איך אסור לשכון שם...? ועוד, שאין קורא הכתוב לנילוס "נחל מצרים" אלא "אור", או "פישון". אלא האמת הברור, הוא הנקרא היום ואדי אל עריש

6. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ב עמוד א

/מתני'/. המביא גט ממדינת הים, צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם, רבן גמליאל אומר: אף המביא מן הרקם ומן החגר, ר' אליעזר אומר: אפילו מכפר לודים ללוד, וחכ"א: אינו צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם אלא המביא ממדינת הים והמוליך. והמביא ממדינה למדינה במדינת הים, צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם, רשב"ג אומר: אפילו מהגמוניא להגמוניא. ר' יהודה אומר: מרקם למזרח, ורקם - כמזרח, מאשקלון לדרום, ואשקלון - כדרום, מעכו לצפון, ועכו - כצפון; ר"מ אומר: עכו - כארץ ישראל לגיטין.

7. תוספות מסכת גיטין דף ב עמוד א

ואשקלון כדרום - הקשה ר"ת דאשקלון מארץ ישראל היא דכתיב ביהושע (יג) זאת הארץ הנשאת וגו' האשדודי והאשקלוני וכתיב הפילה לישראל לנחלה כאשר צויתך ואחר כך לכדוה כדכתיב בשופטים וילכוד יהודה את עזה ואת אשקלון ואת גבולה ואר"ת דעולי בכל לא כבשוה כדאמר בפ"ק דחולין (דף ז.). גבי בית שאן הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בכל ולכך אין תלמידי חכמים מצויין שם ואין בתי דינין קבועין שם

8. שו"ת רדב"ז חלק ד סימן ל

שאלה מעזה ילמדנו רבינו אם בני עזה חייבין להפריש תרומות ומעשרות מפני שיש קצת אנשים שיש להם קרקעות. הכלל אם היא מכלל א"י לענין זה או לא:
תשובה נראה ודאי דחייבין למ"ד א"י חייבת בתרומות ומעשרות אפ"ל בזמן הזה מן התורה עזה נמי חייב מן התורה ולמ"ד בביאת כלכם אמר רחמנא ותרומות ומעשרות לא מחייבי בא"י בזמן הזה אלא מדרבנן עזה נמי חייבת מדרבנן דודאי עולי מצרים כבשוה.

9. תחומין ב הרב יעקב אריאל חבל ימית וחוף עזה - לחיוב המצוות התלויות בארץ

ועין חזון-איש (שביעית, ג, יח) שכתב שאין לדעת כיום את הזיהוי המדויק של השמות הקדומים, ולפי"ז יש מקום להסתפק אם עזה של היום היא אותה עזה שעליה נאמר במקרא והוזכרה בפוסקים. ואם כי הצדק עם החזו"א באשר לזיהויים המשווערים ע"י החוקרים על סמך שמות ערביים שציללם דומה לשמות המקוריים, אך גם הוא יודה שבמקום שיש מסורת רצופה סומנים על הזיהוי. שהרי אין להעלות על הדעת, למשל, שירושלים של היום אינה ירושלים של דוד ושלמה, כמו"כ י"ל שעזה שעליה נחלקו הרדב"ז והמהר"ש למעשה, היא אותה עזה הידועה לנו בשמה כיום הזה. יש בידינו מסורת רצופה על קהילה יהודית בעזה עד מאורעות תרצ"ו והיא הקהילה שהיתה במקום בימי הרדב"ז והמהר"ש"ט, והם כנראה ידעו על ישוב רצוף באותו מקום מקדמת דנא. ואם כן אפשר לסמוך על מסורת זו הלכה למעשה, וכל האזור מעזה דרומה נתקדש בקדו"ר ולא בקדו"ש... הגבול המסתבר ביותר, שהוא גם הממוצע בין הדעות השונות, הוא הקו האלכסוני מאשקלון דרום-מערבה עד נחל מצרים, באזור אבו-עגילה בערך. עפ"י גבול זה נמצאים חבל ימית וחוף עזה באזור שהתקדש בקדושה ראשונה ולא התקדש בקדושה שניה

10. שו"ת מנחת שלמה תנינא (ב - ג) סימן מו

כתב הדר"ג שבא לידי הכרה וידיעה "שגבולי עולי מצרים בדרום הגיעו אמנם עד עקבה שבארץ אדום", והנה אף שלצערי אין לי שום ידיעה במחקרי קדש של גבולות אה"ק, עכ"ז הרי מפורש כתב הרמב"ם בפ"א מתרומות ה"ז שרק מאשקלון שלצד דרום מתחיל התחום של כבוש עולי מצרים ואשקלון עצמה נחשבת כבר מחוץ לגבולות עולי מצרים, וא"כ איך יתכן שהגבולות מגיעים עד עקבה... מ"מ דבר זה מיהו ברור שלצד דרום אין להרחיק את הגבול ליותר מנחל מצרים, שהוא וואדי אל עריש, וא"כ איך פשוט ליה למר דגם עקבה הוי בכלל כבוש עולי מצרים,

11. שו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן כג

דין אילת (בעניין יו"ט שני של גלויות). אליבא דכל השיטות הנ"ל נשאר לנו עוד מקום דיון מיוחד על אילת איך צריכים לנהוג שם ב' ימים או יום א', כי הרי אילת היא כבר אפילו לא מכיבוש עולי מצרים והיא רק מגבול העתיד, כי מארץ אדום היא ככתוב בדברים (ב' ח') ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר וגו'...

גבול צפון

12. תרגום יונתן בן עוזיאל במדבר לד, ז

מן ימא רבא תכוונון לכוון לטוורוס אומנוס

13. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד א

דתניא: איזהו ארץ ואיזהו חוצה לארץ? כל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים - ארץ ישראל, מטורי אמנון ולחוץ - חוצה לארץ

14. כפתור ופרה פרק יא

דע כי מן ההר המפורסם הסמוך לעכו, והוא הר הכרמל, ואל הצפון, יימצאו קצת ראשים בים יבואו, והם בשטח הארץ, כמו צור וצידון ובירות... וסמוך לו ראס אל בסיט, וסמוך לו הר גבוה מאד מאד, ושמו בלשון ערבי ג'בל אלאקרע, כלומר הר החלק, וזה ההר הוא יחיד ונכנס חרטומו בים... והוא מקיף כמו יום או יומיים... ואומר אני כי זה ההר הוא ההר המבוקש, כי שאר הראשונים אינם הרים..."

15. משנה מסכת חלה פרק ד משנה ח

רבן גמליאל אומר שלש ארצות לחלה מארץ ישראל ועד כזיב חלה אחת מכזיב ועד הנהר ועד אמנה שתי חלות אחת לאור ואחת לכהן של אור יש לה שיעור ושל כהן אין לה שיעור מן הנהר ועד אמנה ולפנים שתי חלות אחת לאור ואחת לכהן של אור אין לה שיעור ושל כהן יש לה שיעור וטבול יום אוכלה רבי יוסי אומר אינו צריך טבילה ואסורה לזבים ולזבות לנדה ולילודות ונאכלת עם הזר על השלחן ונתנת לכל כהן:

16. ר' עובדיה מברטנורא מסכת חלה פרק ד משנה ח

מכזיב ועד הנהר - לצד מזרח ומכזיב ועד אמנה לצד מערב. ואינה א"י ממש לפי שכבשוה עולי מצרים ולא כבשוה עולי בבל וקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא.

17. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ז עמוד ב

למימרא, דעכו לצפונה דא"י קיימא, ורמינהו: היה מהלך מעכו לכזיב, מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים, ופטורה מן המעשר ומן השביעית, עד שידוע לך שהיא חייבת, משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים, וחייבת במעשר ובשביעית, עד שידוע לך שהיא פטורה, עד היכן? עד כזיב, רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר משום אביו: עד לבלבו! אמר אביו: רצועה נפקא.

18. שו"ת מהרי"ט חלק א סימן פד

שאלה פה צידון לעולם החזיקו בה שהיא חוצה לארץ מן הנחל הנקרא בערבי וואדי אלקסומיא ולהלן מהו לזרוע בה בשביעית ועוד אם יש ישראלים שיש להם שדות בחברת עכו"ם וצמדי בקר אם הוא מותר שעכו"ם יזרעו לעצמן בשביעית יורינו מורינו את אשר יורוהו מן השמים.

תשובה איברא שצידון אינה מקדושת ארץ ישראל דגרסינן בעירובין פרק מי שהוציא והוה מעשה ברבי יוסי הכהן שהיה מטמא והולך אחר רבו לצידון ללמוד תורה ומייתי לה נמי בפרק ששי דשמחות. ועוד מדתנן בריש גיטין מעכו לצפון ועכו כצפון וכל שכן צידון דמרחקא טובא מעכו לצד צפון וכה"ג פרכינן התם בגמרא לענין בבל דאמרינן כא"י לגיטין היא והא תנן מעכו לצפון ועכו כצפון וכל שכן בבל דמרחקא טובא ומפרקינן לבד /לבר/ מבבל פירוש בר מבבל דאיכא טעמא להיתרא דאע"ג דלאו א"י היא בקי אין לשמה הם ועוד איתא התם בפירקין היה מהלך מעכו לכזיב מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית עד שידוע לך שהיא חייבת משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית עד שידוע לך שהיא פטורה ושיילינן עד היכן כזיב רבי ישמעאל בר יוסי אומר משום אביו עד לבלבו ומוקימין לה דרצועה נפקא פרש"י לעולם עכו כצפון ריבועא דא"י היא אלא שרצועה קטנה יוצאה מעכו לצד צפון והיא מא"י.

גבול המערב

19. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד א

הנסיך שבים, רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנון עד נחל מצרים, מן החוט ולפנים - א"י, מן החוט ולחוץ - חו"ל; רבי יהודה אומר: כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כא"י, שנאמר: וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים, והנסיך שבצדדן, רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מקפלוריא ועד ים אוקיינוס ומנחל מצרים ועד ים אוקיינוס, מן החוט ולפנים - א"י, מן החוט ולחוץ - חו"ל. ורבנן האי וגבול מאי עבדי ליה? מיבעי ליה לנסיך. ורבי יהודה? נסין לא צריכי קרא.

גבול מזרח

20. תחומין יד הרב יגאל אריאל הגולן ועבר הירדן

כריכת שני האזורים עבר הירדן ורמת הגולן יחד נקוטה כשיגרת לשון על ידי רבים וטובים, שהבינו שמעמד הגולן תלוי בשאלת מעמדו של עבר הירדן המזרחי. אבל ביסוד תפיסה זו מונחת שגגה. כבר עמדו על כך רבים 2 שלמרות שתחומי "ארץ כנען" שבפרשת מסעי, שהם גבולות תשעה וחצי שבטים, לא כוללים במפורש את עבר הירדן המזרחי, הם כוללים את הבשן ורמת הגולן. הגבול המזרחי סומן כך: והתאוויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה. וירד הגבל משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבל ומחה על כתף ים כנרת קדמה. וירד הגבול הירדנה והיו תוצאתיו ים המלח. (במדבר לד, י-יב) הגבול מקיף ויורד ממזרח אל כתף ים כנרת ואל הירדן. כתף זו היא השלוחה הדרומית של הגולן היורדת אל הירמוך ומשם אל הירדן. כדי להבהיר את הדברים, יש להביא את מקבילתם בנבואת יחזקאל. שם (מז, יז-יח) שרטט את גבול הארץ בעקבות פרשת מסעי, ושם נאמר: והיה גבול, מן הים חצר עינן גבול דמשק וצפון צפונה, וגבול חמת ואת פאת צפון. ופאת קדים, מבין חורן ומבין דמשק ומבין הגלעד ומבין ארץ ישראל הירדן. ברור גם כאן שהגבול מקיף את איזור דמשק והחורן (שבמזרח הבשן) ומגיע לאורך הירמוך, בין הגלעד לבשן, אל מוצא הירדן מן הכנרת. נמצא שהבשן כלול בגבולות ארץ כנען המקודשת כחלק מן הגליל, ואינו קשור לעבר הירדן המזרחי.

21. תחומין יג הרב משה צבי נריה עבר-הירדן ורמת-הגולן - נחלה לישראל

אשר לחיוב תרומות ומעשרות ברמת-הגולן, הבאתי בספרי "ענבי פתחיה" עמ' 42, שאמנם סוסיתא פטורה מן המעשרות (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), אבל זהו משום שסוסיתא היא מן העיירות המובלעות בא"י (תוספתא אהלות יח, א), שהיתה מוחזקת ע"י הגויים כיון שהיא יושבת בהר וחולשת על סביבתה, כדרשת חז"ל (איכה רבתי א, ס) "צוה ה' ליעקב סביביו צריו - כגון סוסיתא לטבריא". אולם העיירות שבמישור הנמצא מזרחה לסוסיתא, כגון חיספין, הרי הן חייבות במעשרות, כמובא בתוספתא שביעית ד, ה.

22. אנציקלופדיה תלמודית כרך ב, ארץ ישראל

הגבול המזרחי מתחיל מחצר עינן, שבמקצוע מזרחית צפונית, ונמשך לשפם - היא אפמיאה - ומשם לרבלה שממזרחה של עין, באופן שעין היא לפנים מהגבול, ומשם נמשך הלאה מצפון לדרום עד מזרחו של ים כנרת, באופן שים כנרת הוא בתוך הגבול, ומשם יורד אל הירדן ונמשך וכלה בים המלח, שהוא במקצוע מזרחית דרומית של ארץ ישראל. הירדן אם שינה מסלולו והרחיב גבול ארץ ישראל וקיצר מהצד השני או להיפך, מה שנטל נטל ומה שנתן נתן, שהגבול של ארץ ישראל הוא תמיד הירדן ומשתנה עם שינוי מהלך הירדן